

Ігор Марчук, Наталія Марчук

БОЙОВІ ДІЇ ПОЛЬСЬКОЇ 18 ПІХОТНОЇ ДИВІЗІЇ

У ЛИПНІ 1920 РОКУ НА ДУБЕНЩИНІ

Сто років тому на Волині тривала повномасштабна війна з використанням великої кількості піхоти, кавалерії, артилерії, окремих авіаційних частин та панцирних потягів, танків, броньованих автомобілів. Основними суперниками були Польська та Червона армії, в окремих бойових епізодах відзначилися підрозділи Дієвої армії УНР, які діяли спільно з польським військом після Варшавської угоди.

Метою даної публікації є розгляд військової операції, яка проводилась у липні 1920 року 18 піхотною дивізією під командуванням генерала Ф. Крайовського на Дубенщині. Була здійснена спроба цієї військової формації Польської армії дати генеральний бій Першій кінній армії під командуванням С. Будьонного в районі міста Дубно та села Хорупань, а також відновити зв'язок між 6 та 2 польськими Арміями.

У бойовий склад 18 піхотної дивізії входили: XXXV піхотна бригада, якою командував полковник Махцевіч; XXXVI піхотна бригада під командуванням полковника Хауснера. Кожна з бригад мала по 2 полки з відповідними номерами: 42, 49 та 144, 145. Полки склалися з 3 піхотних батальйонів. У кожному батальйоні було по три компанії (роти) та додатково 1 кулеметний відділ, плюс 1 кулеметний відділ при штабі полку. Батальйони нараховували в середньому по 400 солдатів, а ціла дивізія мала 105 офіцерів і 4000 солдатів.

Крім того, до дивізії належала 18 артилерійська бригада під командуванням полковника Островського у складі 18 полку артилерії, що мав три дивізіони (1 дивізіон складався тільки з двох батарей, інші два мали по три батареї). На озброєнні у кожній батареї було по 4 французькі гармати 75 мм взірця 1897 року. Особовий склад кожної батареї: 2 офіцери, 75 вояків. Та один дивізіон 18

полку важкої артилерії, який мав дві батареї з тих самих французьких гармат.

Кавалерія дивізії була не чисельною. Всього ескадрон кінних стрільців (70 шабель) під командуванням підпоручника Радзимірського. Як допоміжний підрозділ ще був саперний батальйон з двох компаній по 100 осіб. Кожен полк мав свої обози, санітарну службу та деякі інші допоміжні підрозділи.

1 липня в районі Старокостянтинова до 18 дивізії були приєднані додаткові підрозділи: 44-ий полк піхоти без одного батальйону, один батальйон 4-го полку стрільців підгалянських (300 вояків), неповна батарея з Дієвої армії УНР (2 російські польові гармати з обслугою); 6-ий полк уланів під командуванням полковника Ценського у складі 4-ох ескадронів та одного ескадрону скорострільного, що мав 4 кулемети [5, s. 52]. Відповідно, чисельний склад дивізії зріс до 5000 багнетів і шабель. Артилерійських батарей нараховувалось 11 (42 гармати).

При марші дивізії генерала Ф. Крайовського її табори розтягувалися на 20 км, що стверджували льотчики, які проводили повітряну розвідку.

7 липня 18 дивізія відбила у підрозділів Червоної армії Остріг. Розвідка з'ясувала, що польські підрозділи на той час перебували в тилу Першої кінної армії Будьонного. Зв'язку з 2 польською армією на півночі не було. Вояки чули тільки далеку артилерійську канонаду в напрямку Рівного. З району села Обгів генерал Ф. Крайовський вирішив наступати у напрямку на Дубно. Цей наказ отримали XXXV бригада та група полковника Шилінга. Було вирішено захопити села Іваничі, Тростянець та висоти [5, s. 53]. Власне, цього дня більшовицька 11 кавалерійська дивізія отримала наказ захопити Дубно, що й здійснила. Тому дивно виглядає інформація у праці Т. Дмитренко

про бої за місто до 13 липня [2, с. 219]. А інша, 14 кавалерійська дивізія зустрілася з передовими частинами 18 польської дивізії та проводила невеликі зачіпні бої [4, с. 270].

9 липня підрозділи 18 дивізії перебазувались в околиці с. Рудня, а 6-ий полк уланів вирушив на Дубно та Мирогощу, маючи завдання проводити розвідку у смугі між річкою Іква та населеними пунктами Буща-Грядки-Тростянець.

Кавалерійські частини Першої кінної отримали наказ 11 липня зайняти рубіж Цумань-Котів-Хорлупи-Уїздці-Муравиця-Хорупань-Дубно. У районі Дубно польські підрозділи чинили опір тільки у форті Загірці.

13 липня командування польської дивізії організовує нічний наступ на місто Дубно. Вони отримали розвідувальну інформацію, що перед ними будьонівська 11-та кавалерійська дивізія. Рішучою швидкою атакою 6-ий полк уланів здобув Хорупань [9, с. 17]. У селі закріплюються піхотні підрозділи XXXVI бригади. Дубно здобуває польська піхота.

У радянській праці М. Какуріна та В. Мелікова написано, що цього дня «супротивник, підтягнувши з Крем'янця до Дубно 18-ту піх. дивізію, вибив з міста нашу 11-ту кавалерійську дивізію та закріпився в ньому. Ця обставина змусила... ввести в бій 14-ту кавалерійську дивізію...» [4, с. 320, 321]. Обидві радянські кавалерійські дивізії мали на 14 липня відбити Дубно у поляків. Радянські історіографи повідомляють, що основні польські сили відійшли на Вербу, у місті залишився невеликий гарнізон. Це дало можливість підрозділам Першої кінної оволодіти містом саме 14 липня, як того вимагало командування. Відбулася чергова ескаляція бойових дій в цьому районі. Польські війська намагались відбити місто назад, а радянські 11-та та 14-та кавалерійські дивізії при підтримці 45-ої стрілецької дивізії (район Страклова), тиснули на фланг польських військ з боку Млинова і Хорупаня, намагаючись утримати Дубно [4, с. 322].

Станом на 12 липня штаб польської 18 піхотної дивізії, штаби XXXV та XXXVI бригад, піхотні полки 49, 144, 145, 6 полк уланів, цілий 18 артилерійський полк, 2 роти саперів знаходились в районі Птича-Верба. Патрулі уланів діяли в районі сіл Микитичі, Пірятин, Мильча, Повча, Судобичі і зібрали інформацію про ворожі позиції. За наказом генерала

Ф. Крайовського 105 піхотний полк мав підтримувати зв'язок між 18 піхотною дивізією та X піхотною бригадою, яка знаходилась в районі міста Крем'янець. Крім того, цього дня вдалося встановити зв'язок з групою полковника Ясінського, що перебувала в Бродях. Полковник Ясінський отримав наказ вирушати з підпорядкованими йому частинами в район Верби, залишивши в Бродях один батальйон для вартової служби. Група полковника Ясінського складалася з наступних частин:

- 9 полк стрільців граничних — 24 офіцери, 783 вояків, 4 кулемети;
- батальйон вартівничий — 3 офіцери, 230 вояки;
- 2 плутони жандармерії — 4 офіцери, 229 вояків;
- 3 батареї вишкільного дивізіону — 16 офіцерів, 457 вояків, 12 гармат;
- залізнична рота;
- залізничний санітарний підрозділ [5, с. 59].

В укріпленні Загірці (так у польських джерелах названо Тараканівський форт) під командуванням майора Матчинського перебували:

- запасний батальйон 50-го піхотного полку — 7 офіцерів, 520 вояків, 5 кулеметів;
- саперна рота — 2 офіцери, 120 вояків;
- 1 рота батальйону вартівничого — 2 офіцери, 102 вояки;
- 1 ескадрон 9-го полку стрільців граничних — 3 офіцери, 136 вояків;
- 1 плутон польової жандармерії з Крем'янця — 23 вояки;
- 1 плутон 6-го полку польової артилерії — 2 офіцери, 45 вояків. 2 гармати.

На залізниці, поблизу форту Загірці, знаходився панцерний потяг «Хоробрий», що мав 8 кулеметів, 2 гармати [5, с. 60].

Генерал Ф. Крайовський планував, що в районі Млинова вдасться з'єднатися з підрозділами 2 Армії. Припускав, що саме там дійде до серйозного бою з Першою кінною. 13 липня він вирішив розпочати наступ з метою оволодіння району Дубно-Хорупань, висуваючи 6-ий полк уланів на ліве крило піхотної колони. Основні сили генерал вирішив тримати на правому фланзі. Наказ про атаку на Дубно з'явився у містечку Верба 12-го липня о 21-ій год. 30 хв. Опівночі отримано

донесення від одного з командирів артилерійської батареї про відновлення телефонічного зв'язку з фортом Загірці. Інформація була наступною: підрозділи Першої кінної вже захопили Дубно. Головні ворожі сили сконцентровано в районі Мирогоща-Рачин. Кілька ескадронів будьонівці з 6 гарматами ведуть бій з гарнізоном форту, одна батарея веде обстріл з Тараканова, а 2 гармати — від колонії Олександрівка.

Коротке повідомлення 12 липня у штаб надіслав командир панцерного потягу «Хоробрий» поручник Невіщанський про бої поблизу форту Загірці: ситуація критична і захисники вночі будуть змушені залишити укріплення, якщо допомога не надійде. Також коротко повідомлено про ворожі позиції. Ці доповідні підштовхнули генерала Ф. Крайовського до рішучих і швидких дій.

13 липня о 2 годині ночі третій батальйон 49-го полку піхоти переходить Ікву в районі села Носовиця, щоб на її східному березі діяти в районі Судобич та Дубно. О 5 годині ранку з Пирятина вирушив 145 полк з двома батареями з метою закріпитись на колонії Олександрівка. Через годину головні сили польської дивізії вирушають на Дубно, йдучи по шосе. На чолі колони наступав другий батальйон 49 піхотного полку за підтримки 2-ої та 3-ої батарей 18 артилерійського полку. За ними рухався штаб XXXV бригади разом зі 144 піхотним полком та 3 артилерійськими батареями [5, s. 69; 7, s. 29]. Рух з Птичі до Підлужжя супроводжувався тільки вогневим контактом з ворожими кінними дозорами. Перед фортом Загірці підрозділ 49 полку зустрів кілька десятків ворожих кавалеристів. Відбувся невеликий бій. Застосувавши кулемети, польська піхота розсіяла будьонівців та наблизилась до укріплення. Оборонці форту радо зустріли підкріплення.

Перший батальйон 49 полку вийшов на висоти на захід від форту та вів зустрічний бій, у якому отримав поранення командир цього полку капітан Надаховський. Його заступив капітан Коцур. Він одразу організував атаку батальйонів полку на Тараканів. Ворожа кіннота відступила до Дубна, залишивши кілька санітарних возів та обоз з боєприпасами, 2 кулемети і кілька коней.

Позиції радянських частин знаходилися

на околицях міста Дубно, у «Парку Палестина». Там були споруджені кулеметні гнізда та їздив один бронеавтомобіль по дорозі. Енергійна атака піхотинців 49 полку за підтримки артилерії не принесла жодного успіху [7, s. 29].

Паралельно з цими подіями 2 та 3 батальйони польського 145 полку прибули в район Пирятина без пригод і отримали інформування, що село Сади зайняте будьонівцями. 1 батальйон цього полку, одна артилерійська батарея та улани вирушили в район Будараж-Смордва. Атака 3 батальйону 145 полку на Сади була успішною, ворожа кавалерія розпорошилась по лісах, було захоплено обоз та кількох вояків з 11 кавалерійської дивізії [5, s. 70].

Вдень ескадрони будьонівців на північний захід від Дубно проявляли сильну активність — то атакували підрозділи 49 полку, то відступали. Артилерія вела по них ефективний вогонь. Керівництво 18 дивізії слідкувало за переміщенням ворожої кавалерії, яка намагалась пробитись у тили чи на фланги підрозділів. Зокрема, спостерігачами зафіксовано концентрацію вершників у лісі біля Кривухи [5, s. 70; 7, s. 30].

Об 11 год. польські частини почали загальний наступ на Дубно. Підрозділи Першої кінної під вогнем польської артилерії відступали на Хорупань-Головчиці. Хоча в самих Головчицях вже були польські вояки зі 145 піхотного полку, одна артилерійська батарея та 6 полк уланів. 1 батальйон 145 полку захопив Хорупань о 10. год. 30 хв [5, s. 71; 8, s. 24].

3 батальйон 49 полку одночасно перейшов на східний берег Ікви. Червоноармійців було виявлено за залізничним полотном на захід від села Судобичі. Цей підрозділ не мав артилерійської підтримки, оскільки міст під Носовицею був доволі слабким і артилерія не могла подолати річку. Командир батальйону капітан Мосціцький створив вогневу групу, озброєну гвинтівочними гранатометами (garlacz V. B.). Група мала знищити кулеметні гнізда [5, s. 71; 7, s. 30].

Батальйону Мосціцького вдалося зламати ворожий опір та захопити 4 кулемети і 15 запряжених возів. Далі польський підрозділ діяв успішно і захопив Дитиничі та Страклів. Але червоноармійці розпочали атаки з різних сторін. Вони мали значну перевагу у живій

силі та підтримку з боку одного панцерного автомобіля. У цих боях польський батальйон втратив 20 % особового складу: 11 вбитих, 1-го офіцера та 47 піхотинців було поранено.

Дубно було захоплене підрозділами 18 польської дивізії о 13 год. 30 хв. У місті було впорядковано полки і батальйони. XXXVI бригада на чолі з 145 полком мала відбити у будьонівці села Хорупань та Головчиці, які на той час вже були втрачені. 144 полк залишився в Дубно як залого. О 20 год. 45 хв. Хорупань було знову захоплено і ворожі підрозділи відійшли на Сморгду, Млинів та північний берег Ікви. 145 піхотний полк зайняв позиції у селі Хорупань та на висоті 206, витримуючи ворожий артилерійський обстріл з протилежного берега річки [5, s. 72; 8, s. 25].

9 полк стрільців граничних прибув до Верби та отримав наказ рушати у форт Загірці до диспозиції майора Матчинського. 105 піхотний полк мав забезпечувати тили 18 піхотної дивізії, підтримуючи зв'язок з X піхотною бригадою в Крем'янці. Дві роти з того полку теж відправлено у форт [5, s. 71].

Генералу Ф. Крайовському не вдалося досягнути головної стратегічної цілі – з'єднатися з бойовими підрозділами 2 Армії в районі Млинова. Там мав бути ліквідований розрив між двома польськими арміями. Та Перша кінна діяла доволі успішно і розширювала вікно між польськими арміями.

Льотчик-розвідник, після польоту в район Млинова, доповів генералу Ф. Крайовському, що спостерігав колону кавалерії та таборів довжиною 15 км в марші з Млинова на Берестечко. Схоже було на те, що частина Першої кінної йде в обхід 18 дивізії. Тому 6 полку уланів наказано вести розвідку в напрямку на населені пункти Перекалля, Демидівка, Вовковиї, Добривода, Козин.

Також отримано новий наказ командувача 6 Армії про рух 18 дивізії в напрямку на Млинів. Генерал Ф. Крайовський через поганий зв'язок зі штабом Армії мав розраховувати тільки на власні сили.

Вранці 14 липня генерал Ф. Крайовський видав нове розпорядження. Згідно з ним лінію ріки Іква мав обороняти 105 піхотний полк, в укріпленні Загірці залишалася група майора Матчинського, підсилена 9-им полком стрільців граничних. Усім іншим частинам наказано

відійти в район Птича-Верба-Рудня-Білгородка. Відступ був зумовлений відривом 18 дивізії від свого тилового забезпечення та інформацією про обхідний маневр Першої кінної. Здобуті позиції було залишено [5, s. 79].

О 8-ій годині ранку село Хорупань та інші позиції польської XXXVI бригади зазнали артилерійського обстрілу та були атаковані ворогом. Атаку відбито. Після 11-ої години підрозділи бригади згідно з новим наказом вирушили з Хорупаня та Головчиць до Птичі, а XXXV бригада рушила з Дубно до Верби. Генерал Ф. Крайовський планував утриматись на фланзі чи тилах Першої кінної. Але командування польської 6 Армії намагалося відтягнути його дивізію ще далі на південь з іншою метою. Потрібна була допомога 13 піхотній дивізії, яка вела затяжні бої з наступаючими більшовицькими частинами. Ввечері 14 липня відступ 18 дивізії відбувся і авіаційна розвідка доповідала, що ситуація занадто не змінилась [5, s. 81; 8, s. 25].

У телеграмі командуванню фронту від 16 липня С. Будьонний конкретизує свою ціль — розбити польські частини, що діють в районі Повча-Дубно-Верба-Крем'янець-Козин. Для цього бойового завдання він виділяє три кавалерійські дивізії — 4-ту, 11-ту, 14-ту [4, с. 324]. Радянське командування розуміє, що дивізія Ф. Крайовського становить серйозну небезпеку для тилових частин Першої кінної армії.

15 липня до полудня було більш-менш спокійно. Бойові дії між польськими та більшовицькими військами не відбувалися. Польська розвідка, у тому числі авіаційна, давала інформацію, що С. Будьонний концентрує свої сили на схід від Дубно. Дивізію, яка рухалась на Берестечко 12 липня, не було виявлено. Польський 42 піхотний полк почав вантажитись у вагони на станції Рудня для відправлення на Тернопіль, щоб підсилити одну з піхотних дивізій 6-ої Армії [5, s. 83; 12, s. 20]. По обідній порі у штаб 18-ої дивізії надходить інформація, що 14 липня увечері підрозділи Першої кінної знову зайняли Дубно. Гарнізон відійшов до форту Загірці, а зі сторони Хорупаня наступає ворожа кавалерія силою однієї бригади.

Керівництвом польської дивізії вирішено завдати удару по ворожій кінноті.

Командир 144 піхотного полку отримав наказ зібрати свої підрозділи в районі форту Загірці і вночі з 15 на 16 липня рушити на Хорупань, зайняти там позиції та не дозволити ворогу переправлятися між Дубно та Млиновом через річку Іква. Цими діями 144 полк мав відтяти шляхи відступу для ворожих підрозділів, що були вже з цього боку ріки, між Хорупанем, Дубно та Птичою. Головні сили 18 дивізії мали вдарити з Птичі на Дубно.

Ударна група 144 полку рушила з Верби о 15 год. 30 хв. Командир полку отримав у своє розпорядження 6 вантажних машин для перевезення особового складу. Підрозділи цього полку на захід від форту виявили більшовицький підрозділ. За допомогою ескадрону уланів та артилерії його було відкинуто на північ [5, s. 84; 10, s. 18].

3 батальйон 49-го піхотного полку піхоти разом з дивізіоном артилерії о 16 год. 30 хв. вирушив на Малу Мильчу і Сади. Ледве передова стежа поляків увійшла в ліс на південь від Малої Мильчі, як одразу потрапила під артилерійський обстріл. Командир батальйону капітан Мосціцький, розвернув підрозділи до атаки й почав енергійний наступ. 9 рота виявила ворожий кавалерійський підрозділ і залпами з гвинтівок розсіяла його. 10 рота пішла в багнетну атаку на село та здобула його. Атака виявилась швидкою та успішною. Але суперник одразу організував контратаку на праве крило батальйону, яку було відбито. На побоевищі виявлено 36 забитих більшовиків і 4-ри гармати, польські втрати — 8 поранених [5, s. 85; 7, s. 14]. Будьонівці знову зосередились і атакували колону полку з тилу, але змушені були відступити з втратами.

Польськими солдатами знайдено тіло командира більшовицької бригади з деякими документами. Полонені повідомили, що це були частини 11 та 14 кавалерійських дивізій чисельністю 600-700 шабель, що йшли на Птичу. Опівночі піхотинці 49 полку зупинились в Садах [5, s. 85; 8, s. 24]. Ф. Крайовський зрозумів, що на цьому боці Ікви перебувають значні сили Першої кінної. Він вирішив в районі форта зосередити головні сили для повторного наступу на Дубно.

16 липня планований нічний наступ на Дубно не відбувся. Він розпочався о 4 годині ранку під командуванням штабу XXXV

бригади. Польська артилерія здійснила сильний обстріл позицій будьонівців у селі Тараканів, змусивши їх відступати. Село було швидко захоплене, але за 2 км північніше від села на пагорбі з відміткою 227 більшовики створили нові позиції і чинили запеклий опір. Тому наступ зупинився.

На правому крилі польським частинам вдалося дійти до парку «Палестина». Але ворожий скорострільний вогонь зупинив польську піхоту. Крім того, не зовсім добре у наступі діяли вояки 9 полку стрільців граничних, які були гірше екіпіровані та вишколені. Рейд будьонівської кавалерії проти цієї частини викликав серед жовнірів паніку. Відбувся відступ цілого правого крила поляків до Тараканівського форту та на пагорби, що були на захід від нього. Там атаку кавалерії вдалося відбити і розпочати впорядкування відділів [5, s. 86]. Невдачі XXXV бригади були ще й спричинені вогнем ворожої артилерії, яка обстрілювала її фланг зі сторони Страклова.

3 батальйон 145 піхотного полку мав завдання унеможливити обстріл правого крила наступаючих польських військ. Але виконати йому цей наказ не вдалося. Піхотинці перейшли Ікву через новозбудований міст в районі села Стара Носовиця о 4 год. 40 хв. У районі села Замчисько вони потрапили під прицільний обстріл з кулеметів та гвинтівок. Під час атаки вдалося відтіснити більшовиків на Дитиничі, де вони при мості на шосе зайняли нові позиції. Польський батальйон атакував далі та захопив міст і вже мав атакувати Дитиничі. Під час бою червоноармійці зуміли обійти польських піхотинців та завдати удару з тилу, від села Бірки. Польський батальйон був змушений відступити до с. Ключки, здобувши у більшовиків 1 кулемет. Рапорт у штаб 18 дивізії про цей бій надійшов о 9-ій год. У штабі вирішили скерувати вогонь артилерії на Дитиничі та Бірок. Завдання 3 батальйону поставили те саме — захопити Страклів. Його атаку також мав підтримати панцирний потяг «Хробрый», який мав позицію на залізниці біля села Підлужжя [5, s. 86; 8, s. 25].

Від польської групи під умовною назвою «Сади», яка атакувала Хорупань, донесень не було. У штабі дивізії офіцери чули артилерійську канонаду з того боку. Існувала небезпека, що будьонівці знайдуть прохід і

влаштують атаку між позиціями обох бригад. Тому 145 піхотний полк вислано до колонії Олександрівка. Звідси планувалось завдати основний удар на Дубно. Зв'язковий зі штабу ХХХVІ бригади прибув з рапортом щойно о 16 год. Він доповів, що бригада вирушила з Садів вночі, о 3 год. і прибула під Хорупань на світанку. Наступ 49 піхотного полку виявив, що у селі є значні підрозділи більшовиків. Зокрема, виявлено кавалерійську бригаду чисельністю біля 800 шабель, яка пішла в контратаку [5, s. 86; 7, s. 15]. Третій батальйон 49 полку при підтримці дивізіону 18 артилерійського полку відбив цю атаку. Відступаючу кавалерію обстрілювали з кулеметів. Вояки 49 полку захопили Хорупань і Головчиці. Під час наступу вони використовували шикування «їжак» чи як його ще називають «каре». Таке шикування ефективне на полі бою, якщо кавалерія може атакувати піхоту з різних напрямків. Але зі статутів армій це шикування було виключене ще у другій половині ХІХ ст., оскільки піхота могла зазнати значних втрат від артилерії супротивника.

У тригодинному бою відзначився той самий 3 батальйон, втративши 9 рядових вояків вбитими. Серед поранених були: підпоручник Регенстрейф та ще 25 вояків. Польські джерела стверджують, що у будьонівців було від 100 до 120 вбитих та важкопоранених, у тому числі командири трьох полків. Захоплено полонених, кілька десятків коней та три кулемети, обоз 14-ої дивізії, польові телефони і т. д. [5, s. 87; 7, s. 15]. Після цього бою командир ХХХVІ бригади повідомив штаб дивізії, що може розпочати наступ на Дубно з лінії дороги між хутором Німців та с. М'ятин о 18 год. Наступ обох бригад завершився успіхом і місто Дубно було захоплене польськими військами о 21 год. Втрати за 16 липня:

- польські частини — 30 вбитих, 120 поранених і від 30 до 40 зниклих безвісти;
- радянські частини — біля 200 вбитих і невідома кількість поранених.

Як трофеї польська сторона захопила 4 гармати та 8 кулеметів, певну кількість коней [5, s. 89]. Відзначено героїзм вояків 49 піхотного полку. Ця військова чатина після Хорупанського бою підтримував атаку на Дубно. 2 батальйон полку першим увійшов у місто [5, s. 90; 7, s. 15]. Полк втратив у цьому

наступі трьох вояків вбитими і 23 було поранено.

Ще вночі з 16 на 17 липня генерал Ф. Крайовський наказав двом полкам — 144 (маршрут Дубно-Головчиці) та 49 (маршрут хутір Кривуха-Малі Гапки-Хорупань) разом з артилерією повернутись на позиції в села Хорупань та Головчиці. 145 полк отримав наказ наступати через міст на східний берег ріки Іква та захопити передмістя Сурмичі, де були військові казарми. У разі успіху це давало можливість маневру та атаки вже за рікою. Передбачалось, що позиція у Сурмичах буде об'єднана з позицією у Страклові [5, s. 91; 8, s. 25].

Батальйони 145 полку не змогли одразу захопити міст попри використання артилерії. Озеро та багна біля самого мосту не давали можливості його швидкого обходу та допомагали будьонівцям в обороні цього стратегічного об'єкта. Тільки при допомозі залоги Тараканівського форту, яка добре знала місцевість, вдалося переправитись на східний берег і захопити район Сурмичі. До 13 год. дня встановлено зв'язок з 1 батальйоном полку у Страклові. Той батальйон вночі двічі невдало атакував села Дитиничі, Волицю. Оскільки не вдалося зламати ворожий опір у цих населених пунктах, командир батальйону підпоручник Пйотров'як наказав переправитись на західний берег ріки в Камениці. Пізніше батальйон вирушив на північ, до мосту на Страклів. Використовуючи як підкріплення частину залоги Тараканівського форту, завдання виконав і захопив цей населений пункт.

144 полк зайняв Головчиці після короткотривалого бою, оскільки будьонівці знову були у селі. Але з Хорупаня почався сильний обстріл. Виявилось, що там знову займають позиції більшовики. Тільки при підході підрозділів 49 полку з Дубно це село було зайняте о 9-ій год. 30 хв. Також дещо пізніше 49 полк закріпився у ліску, що знаходився на 3 км західніше Хорупаня. Ворог протягом дня організував кілька кавалерійських атак як з флангу, так і з тилу на позиції полку, але з втратами відступив [5, s. 94; 8, s. 19; 6, s. 22].

ХХХVІ бригада міцно закріпилась на позиціях, очікуючи атаки підрозділів польської 2 Армії на Млинів. Проводячи розвідку у тому напрямку, один з ескадронів 6

полку уланів виявив позиції 65 полку піхоти на захід від Млинова на відстані орієнтовно 30 км. Також з'ясувалося, що в Берестечку є підрозділи польської 3-ої кавалерійської бригади [5, s. 95; 9, s. 19]. Генерал Ф. Крайовський просив штаб армії про віддання наказу для цієї бригади перейти з Берестечка в район Млинова через Демидівку та Вовковії. Та бригада мала заледве 300 шабель і на той час мала рушати на переформування у запілля.

Увечері 17 липня кавалерійський полк будьонівців розпочав наступ на лісок при дорозі Хорупань-Смордва, де були позиції 3 батальйону 49 полку. Його підтримував вогонь 6 гармат на позиціях біля Сморгви. Наступ відбито, але ситуація погіршувалась для польських підрозділів. Будьонівці зайняли позиції навпроти польської оборонної лінії. Наступного дня потрібно було сподіватися нової атаки.

На світанку 18 липня з'ясовано, що будьонівці з невідомих причин залишили Сморгву. Також у штаб прибув зв'язківець, який повідомив, що польська 4 кавалерійська бригада знаходиться в Рогізному, а 1 та 3 бригади в Берестечку, правий фланг 6 польської дивізії у Бокіймі [5, s. 95; 9, s. 19; 6, s. 22]. Генерал Ф. Крайовський передав через зв'язківця наказ 4 бригаді здійснити наступ на Млинів. Командування 6 піхотної дивізії доповідало польському генералу, що наступ на Млинів не вдається, оскільки в районі Великих Дорогостаїв ворог має укріплені позиції. Хоча й надходили відомості про атаку польських підрозділів на Млинів, але вони були помилковими. Авіаційна розвідка доповідала про виявлення там великої кількості червоноармійців.

Чотири ворожі ескадрони об 11 год. атакували позиції польських артилеристів на лівому фланзі 49 полку [5, s. 96; 6, s. 23]. Далі почались бої за лісок. Більшовики двічі за допомогою трьох броньовиків вибивали польські підрозділи з позицій. Натомість 1 батальйон 49 полку двічі відбивав свої позиції в цьому лісі. Друга та третя батареї під командуванням капітана Петраса вели вогонь прямим скеруванням на відстань 200—300 метрів. Залишатися на позиціях їм допомагали кулеметники. У тих боях був поранений командир XXXVI бригади полковник Хауснер (його замінив командир 49

полку полковник Сташкевич) та командир 1 батальйону 49 полку поручник Лапінський [5, s. 7; 7, s. 19; 6, s. 23].

Того ж дня кавалерійська бригада будьонівців (за іншими даними кавалерійська дивізія Ф. Літунова) здійснила глибокий обхідний рейд і вдерлася у Радивилів. Тут були захоплені чи знищені обози 6 полку уланів, 42 піхотного полку, польовий госпіталь № 609, колона вантажних автомобілів. На залізничну станцію перед атакою прибули три роти поповнення для 10-ої дивізії піхоти, а також підполковник Рахміструк, який мав очолити 145 піхотний полк. Власне, під його командою ці незначні сили відбили атаку на залізничну станцію. Ворог відійшов з міста у напрямку на село Баранне о 21 год. 30 хв. Тоді ж прибув на станцію Радивилів панцерний потяг «Хоробрий». Польські втрати у Радивиліві склалися: 1 офіцер та 36 рядових вбитими та 50 зниклих безвісти [5, s. 98].

В обідню пору помічено рух ворожих кавалерійських колон (біля 1000 вершників та 2 панцерних автомобілі) у напрямку на Хорупань. Їх розсіяла прицільним вогнем польська артилерія [6, s. 23]. Та будьонівцям таки вдалося зайняти Хорупань через прорахунки у командуванні нового очільника XXXVI бригади. 144 піхотний полк залишив село і відійшов на відстань 1 км на південний захід від цього населеного пункту. Своїми силами він не міг відбити позиції в селі.

Генерал Ф. Крайовський надіслав з Дубно підкріплення — 2-ва батальйони 145 піхотного полку та одну артилерійську батарею з вказівкою здійснити протинаступ та оперти правий фланг бригади на болота між Хорупанем і М'ятином [5, s. 98; 8, s. 20]. Станом на 19 год. будьонівці залишили село і відійшли 1 км на північ в район пагорба (відмітка 206). Польська піхота знову опинилася в селі.

Через півгодини із с. Сморгва розпочалась потужна кавалерійська атака Першої кінної за підтримки кулеметів та двох панцерних автомобілів на лівий фланг і тили польських позицій. Польська піхота, потерпаючи від кулеметного вогню з панцерників, відійшла з позицій майже на кілометр, на пагорб з відміткою 239. Польські гармати мовчали через брак снарядів. Через півгодини

вантажні автомобілі підвезли боезапас для артилеристів. Контратака була вдалою. Її підтримав 3 батальйон 49 полку. Вдалося здобути старі позиції та навіть деякі нові у Сморгдві. Супротивник відійшов у села Бокійма-Береги-Перевердів. Від полонених будьонівців штаб дивізії дізнався, що 4 кінна дивізія С. Будьонного має завдання на 19 липня вдарити у напрямку Радивилів-Броди. Більшовицька 6 кінна дивізія знаходиться в районі містечка Острожець та загрожує Луцьку; 11 та 14 радянські кінні дивізії знаходяться в районі Млинів-Бокійма-Повча. Вони мають завдання наступати на Крем'янець, щоб остаточно відрізати польську 18 піхотну дивізію, знищити її тилове забезпечення та підтримати наступ на фронті зі сходу [5, s. 98, 99].

Також дивізії Першої кінної мали знищити польські підрозділи в районі Хорупаня. С. Будьонний планував організувати лобову атаку двома кавалерійськими дивізіями. Генерал Ф. Крайовський міг протиставити лише 3000 багнетів проти 5000—6000 шабель. Він вирішив дати вирішальний бій і почав впорядковувати позиції. Відтинок від форту Загірці до Дубно, а далі до М'ятина знаходився під керівництвом командира XXXV бригади. 3 батальйон 145 полку і 4 батарею 18 артилерійського полку відправлено з Дубна на посилення позицій у селі Хорупань. Батальйони 49-го полку було повернуто зі Сморгдві на старі позиції, які були більш вигіднішими. У цьому селі залишився тільки спостережний пост з кулеметом [5, s. 99, 100].

Втрати XXXVI бригади під час боїв 17 та 18 липня налічували:

- поранено командира бригади;
- 49 піхотний полк мав 12 полеглих, 3 офіцери та 80 вояків отримали поранення;
- 144 піхотний полк втратив 3-ох вояків вбитими, 49 пораненими, 3 зникло безвісти;
- 18 артилерійський полк: 1 офіцер загинув, 3 зникло безвісти, 3-ох вояків поранено [5, s. 100].

Ранок 19 липня не приніс жодних звісток про атаку на Млинів 3-ої польської піхотної дивізії. Будьонівці спокійно там пересувались у різних напрямках. О 9-ій ранку 400 вершників та 2 броневих автомобілі атакували Сморгдву і позиції в ліску біля дороги. Атаку було відбито. Одночасно у наступ пішов 144

полк з Хорупаня на узвишся з відміткою 206, але ворог сконцентрував там значні сили ще вночі, тому захопити нові позиції не вдалося.

Цього дня у районі села Хорупань генерал Ф. Крайовський сконцентрував 7 артилерійських батарей, які мали позиції по обидва боки висоти 239. З них 5 батарей розташувались на узліссі, на південь від пагорба, а 2 батареї ближче до Хорупаня [5, s. 101; 6, s. 24].

О 12 годині помічено чисельні підрозділи Першої кінної у Сморгдві. Виднілися стовпи куряви і з села лунала музика. Генерал Ф. Крайовський прибув на позиції 49 полку (пагорб 239). Він виступив з промовою, закликаючи офіцерів та солдатів звитязно битися до того часу, як прийде на допомогу 3 піхотна дивізія.

Спостерігаючи за пересуванням ворога, генерал наказав 49 та 144 полкам без одного батальйону за підтримки артилерії здійснити наступ на хутір Дубина і село Сморгдва та захопити висоти на південній околиці села. Але в атаку пішли тільки 2-ва батальйони 49 полку. При виході на узлісся на відстані кілька десятків метрів піхотинці зіткнулися лице в лице з кількома сотнями вершників, що готувались в атаку. Польські солдати залпами з гвинтівок за короткий час розсіяли суперника. Частина кавалеристів (2—4 ескадрони) була відрізана 3-ім батальйоном і намагалась прослизнути між його лівим крилом та пагорбом, на якому знаходився штаб бригади. Ця група галопом вийшла на тили правого флангу 2-го батальйону 49 полку, але потрапила під сильний кулеметний вогонь і почала панічний відхід на Сморгдву. Поле бою перед батальйонами було всіяне тілами загиблих та поранених будьонівці [5, s. 101; 7, s. 20]. Ці два батальйони, розпалені шалом бою та несподіваною перемогою, атакували хутір Дубина та навколишню місцевість. Але будьонівці перегрупувались і зустріли польську піхоту кулеметним вогнем та пострілами з гармат. На близьку віддалі вихопилась кавалерія, яка атакувала 3-ій батальйон капітана Мосціцького. Кулеметний вогонь з тачанок проріджував ряди польських піхотинців. Від нього й загинув командир батальйону. За радянськими даними 81-ий кавалерійський полк Ф. Водоп'янова демонстративним відступом заманив польську піхоту

до невеликого лісу, де у засідці перебував 82-ий полк. Ескадрони несподівано вискочили з лісу та завдали великих втрат польській піхоті [1, с. 15].

Командир польського 49 полку помітив, що в розриві між 2-им і 3-ім батальйонами починає з'являтися ворожа кіннота і здійснює обстріл правого флангу його батальйонів. З хутора Дубина рухається шість густих ліній спішеної кавалерії [5, с. 103]. Польська артилерія за браком огляду не могла вести вогонь у тому напрямку. Також був відсутнім 145 піхотний полк. Командир бригади, зважаючи на переважаючі сили будьонівці, о 17-ій годині наказав відходити на оборонні рубежі. Перший батальйон 49-го полку відбивав кавалерійську атаку, підтриману 2 броневантами. Ворог атакував позиції полку з різних сторін і навіть з тилу. Гармати вели вогонь на відстань 200 метрів. Генерал Ф. Крайовський й далі знаходився на висоті 239, віддаючи накази [5, с. 103, 104].

Як свідчать польські джерела, командувач Першої кінної С. Будьонний знаходився в районі села Аршичин, у легковому автомобілі. Там він приймав донесення і віддавав вказівки, іноді погрожував підлеглим пістолетом. Ситуація для його Армії була непроста. Попри значні зусилля та чисельну перевагу, Перша кінна не могла розгромити польську піхотну дивізію, яка мала артилерійську підтримку. Коли стемніло, підрозділи Першої кінної відійшли на Сморгду та у південному напрямку. За підсумками боїв за цей день ситуація для польських частин була загрозливою. Підрозділи Першої кінної ціною значних втрат захопили Козин та Вербу, зайняли частину міста Дубно. Саме 19 липня у бою загинув командир 2 кавалерійської бригади 11 кавалерійської дивізії С. Патолічев. Тоді радянські частини захоплювали переправу через ріку Іква південніше м. Дубно, намагаючись оточити дивізію генерала Ф. Крайовського [2, с. 224].

Автори історії 57 (81) «Харупанского» полку, який воював у складі 14-ої кавалерійської бригади Першої кінної армії С. Будьонного, згадують про п'ять днів важких боїв за цей населений пункт. Вони пишуть, що поляки

напали великою силою піхоти та кінноти, хоча у 18-ї дивізії був лише один кавалерійський полк. У цьому нарисі є інформація, що саме там загинув командир полку, а його замінив воєнком Водоп'янов. Будьонівці були напівголодні та відчували нестачу боєприпасів — по 10—20 набоїв на гвинтівку. Кавалерійські атаки не вдавалися, тому доводилося вести бойові дії у спішеній лаві [1, с. 14,15]. С. Будьонний у спогадах коротко зазначає, що в районі села Хорупань бої вела 14 кавалерійська дивізія. Село чотири рази переходило з рук в руки. Командування Першої кінної було змушене відмовитись виконувати наказ командувача фронтом О. Єгорова та скерувати значні сили проти «дубно-кремонецького з'єднання» поляків.

Втрати у цій битві під Хорупанем з обох боків були значними. На жаль, радянська історіографія не подає точних цифр вбитих та поранених вояків Першої кінної армії.

49 піхотний полк Польської армії втратив 3 офіцерів та 400 піхотинців вбитими і пораненими. У першому батальйоні цього полку залишився тільки 1 офіцер — підпоручник Каспшицький, у 2-му теж один офіцер — капітан Коцур, у третьому батальйоні серед командного складу залишилося тільки 2 офіцери. 145 полк мав менші втрати вбитими і пораненими: 2 офіцери та 100 рядових вояків. 144-ий полк втратив особового складу приблизно стільки ж як і 145-ий. Артилеристи 18-го полку теж мали вбитих і поранених: 2 офіцери і 40 солдатів [5, с. 104—106]. Поранених возами перевозили у Тараканівський форт, де їх переносили на спеціальний залізничний транспорт. Частина поранених потрапила до рук будьонівців і була замордована.

Генерал Ф. Крайовський вирішив вночі з 19 на 20 липня розпочати відступ підрозділів дивізії на Вербу. Тільки у Тараканівському форту залишалася польська залога. Так звершилися бої між 18 польською піхотною дивізією та Першою кінною армією під Дубно. Місто та околиці на певний час були захоплені Червоною армією.

Джерела та література

1. Боевой путь 57-го Харупанского краснознаменного кавполка. Острогожск, 1928. 42 с.
2. Дмитренко Т. Земля Дубенська. Вічний поклик історії. Рівне: Дятлик М., 2015. 416 с.
3. Закшевські Б. 18-та дивізія піхоти у травневому наступі 1920 року 6-ї Армії Війська Польського в Україні // Військово-науковий вісник. Львів, 2020. № 33. С. 122—139.
4. Какурин Н., Меликов В. Гражданская война в России: война с белополяками. – М., 2002. 736 с.
5. Arciszewski F. Ostróg—Dubno—Brody: walki 18 Dywizji Piechoty z konną armją Budiennego (1 lipca — 6 sierpnia 1920) // Studja taktyczne z historii wojen polskich 1918—21. T. 2. Warszawa, 1923. 192 s.
6. Badowski Z. Zarys historii wojennej 18-go pułku artylerii polowej. Warszawa, 1930. 44 s.
7. Fuglewicz J. Zarys historii wojennej 49-go pułku Strzelców Kresowych. Warszawa, 1929. 42 s.
8. Grochot J. Zarys historii wojennej 72-go pułku piechoty. Warszawa, 1930. 47 s.
9. Kiszko-Zgierski H. Zarys historii wojennej 6-go pułku Ułanów Kaniowskich. Warszawa, 1930. 34 s.
10. Mazaraki F. Zarys historii wojennej 71-go pułku piechoty. Warszawa, 1929. 28 s.
11. Nowak W. Wołyn jako obszar działań bojowych jazdy polskiej przeciwko konnicy Siemiona Budionnego w 1920 roku // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. Луцьк, 2012. С. 21—28.
12. Żoźna J. Zarys historii wojennej 42-go pułku piechoty. Warszawa, 1929. 30 s.